

I. Fenomenologická sociologie Alfreda Schütze

II. Sociální konstrukce reality (Peter L. Berger
a Thomas Luckmann)

Instituce a institucionalizace

přednáška 8

*Obecná sociologie I:
Jedinec a společnost*

Marek Skovajsa

Katedra sociologie FF UK

I. Fenomenologická sociologie (Alfred Schütz)

Fenomenologická sociologie

(Alfred Schütz)

Schütz navazuje na Weberovu myšlenku, že jednání je chování, kterému jednající přikládá subjektivní smysl. Tuto myšlenku přenáší na systematickou základnu fenomenologické filosofie Edmunda Husserla, kde ji dále rozvíjí.

Jan Patočka, Edmund Husserl, Eugen Fink, Freiburg 1934.

Fenomenologie je filosofický směr vzniklý na počátku 20. století (Edmund Husserl, Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty, Jan Patočka). Fenomenologie (φαινόμενον, fainómenon = jev, to, co se jeví) je zkoumání jevů v aktech, procesech a strukturách vědomí.

Fenomenologická redukce, epoché (*uzávorkování bytí světa, zdržení se soudů a předsudků*): metodický postup fenomenologického myšlení, při němž odmýšlíme od

- 1) subjektivních, teoretických a tradičních předsudků a
- 2) od existence obsahů naší zkušenosti,

abychom se soustředili na čistý akt vědomí, zkušenost samu a způsoby, kterými se nám dává.

Přirozený svět (*Lebenswelt*): svět, ve kterém žijeme; soubor všech obsahů vědomí, které nám jsou dány jako samozřejmé; horizont vší zkušenosti; je osobní a intersubjektivní.

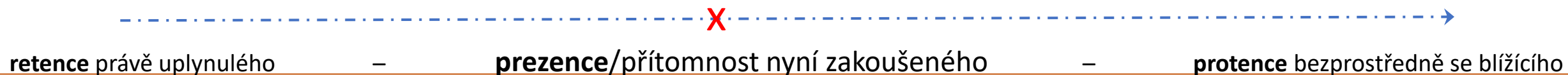
Schützova sociologie: vědomí, intersubjektivita, časovost jednání

Husserlova fenomenologie byla zejména zpočátku analýzou vědomí jednotlivce („egologie“). Bylo pro ni obtížné vůbec uznat a zohlednit subjektivní zkušenost druhých lidí. → **problém intersubjektivit**

Schütz tento problém vyřešil tím, že obrátil východisko analýzy. **Jednající já není na světě samo**, nežije ve svém soukromém světě, ale **už se narodilo do světa druhých**. Sociální svět je **intersubjektivní**. ↔ Souvislost s Husserlovým pozdním pojmem **životního světa**.

Fenomenologická sociologie se snaží porozumět subjektivním motivům jednání v kontextu intersubjektivně uspořádaného sociálního světa. Důležitá je její analýza **časové dimenze** lidského prožívání a jednání navazující na Husserla.

Struktura časového vědomí (Husserl):

Pojem jednání u Schütze (≠ Weber):

chování – zkušenost vědomí spojená se spontánní aktivitou Já, které zaujímá postoj k vnějším nebo vnitřním podnětům – např. *k bolesti, kterou cítím, nebo k tomu, když druhý člověk zvedne mou paži a pustí ji.*

Jednání, na rozdíl od chování, je uskutečnění rozvrženého výsledku/aktu:

jednání jako proces – Proces, který má časové trvání, sestává z prožitků P_1, P_2, P_3, P_4, P_5 . *skládání zkoušky*
jednání jako výsledek, akt - Já chápe celý průběh jednání jako jednotku zakončenou výsledkem. *složil zkoušku*

(Schütz 1967: 55-61; Nohejl 2001: 40-45, 56)

Typizace (typy) a zásoba příručního vědění

zásoba příručního vědění (*stock of knowledge at hand*) – Každý člověk během života shromažďuje zkušenosti, z nichž vzniká jeho celkové vědění o světě, jež mu umožňuje uspokojivě interpretovat jevy, se kterými se setkává, a vypořádávat se s běžnými i neběžnými situacemi každodenního života.

Zásobu příručního vědění tvoří (ideální) **typy**. (← Max Weber)

Alfred Schütz (1899-1959)

typizace, typy – pojmové konstrukty vytvořené na základě dosavadní zkušenosti, které vystihují celé třídy totožných a podobných jevů, jež se opakují. Nejširším typem je kategorie „svět“.

Základní druhy:

- 1. průběhové typy** – průběhy jednání; vnější průběhy jednání bez zahrnutí motivace
typické činnosti poštovního úředníka
- 2. osobní typy** – typy osob vykonávajících role, neosobní typizované jednání je doplněno o přisouzení subjektivních motivů, které jednání zdůvodňují
poštovní úředník
- 3. typy předmětů** – typizace objektů, které nejednají
 - 3.1 materiální předměty, věci *dům, [hrníček na kávu]*
 - 3.2 sociokulturní předměty *parlament, prezident*
 - 3.3 duchovní předměty *[sociologie, Weberova analýza ducha protestantismu, Gangnam Style]*

Typy tvoří **zásobu příručního vědění**. Díky typizacím je sociální svět přehledný a důvěrně známý. Typizace je závislá na **jazyce**. (Schütz 1967: 55-61; Nohejl 2001: 71, 76-78)

Relevance a motivy jednání (Schütz) – není povinné, nebude v testu!

Relevance – proměnlivá subjektivní významnost různých aspektů sociální reality. Vnímání a interpretace vyžaduje výběr, upřednostňování některých prvků před jinými.

Struktura relevance – celkové rozdělení relevance prvků sociálního světa u jednotlivců a skupin.

Základní druhy relevance:

tematická relevance – vnímání známého a očekávaného vs. neznámého a neočekávaného ve vjemovém poli; je pasivní.

interpretativní relevance – interpretace neočekávaného nebo problematického jevu za pomoci vhodného už známého typu a jeho připodobnění k danému jevu.

motivační relevance – přímé zkoumání problematického jevu.

Motivační relevance jsou sedimentace předchozích zkušeností, které pro já někdy byly tematicky či interpretačně významné. (Nohejl 2001: 76-79)

Motivy jednání:

Schütz analyzuje souvislost smyslu jednání s ohledem na jeho příčiny a následky.

- **motiv aby** (*um zu*) – jednání je motivováno jeho cílem; *orientace na budoucnost*
- **motiv protože** (*weil*) – jednání je motivováno minulým prožitkem, reaguje, odpovídá na předchozí podnět; *orientace na minulost*.

II. Sociální konstrukce reality (Peter L. Berger a Thomas Luckmann) Instituce a institucionalizace

Instituce

Etymologie: *instituere, institutus* (lat.) – položit, postavit, ustanovit, zřídit, založit, vychovat (= *in + statuere*)
starší český překlad „zřízení“ (např. Emanuel Chalupný), dnes někdy také zavádějící „zařízení“ nebo „ústav“

Instituce jsou v dané společnosti obecně praktikované a kulturně předávané vzorce chování, které slouží uspokojování společenských / skupinových potřeb. (viz heslo „instituce“ in *Velký sociologický slovník online*)

Důvody existence:

- náhrada nedostatečné pudové výbavy člověka (člověk jako „bytost nedostatku“ – Arnold Gehlen), odlehčení
- zachování a rozvoj společnosti, plnění vitálních společenských funkcí (funkcionalismus)
- zajišťování sociální kontroly, a tím udržování sociálního řádu (strukturní funkcionalismus).

Základní funkce: zachování společnosti, biologická reprodukce, materiální zajištění, obrana před vnější agresí a vnitřním rozvratem, poskytnutí smysluplnosti („problém smyslu“ – Talcott Parsons) aj.

Berger a Luckmann: instituce = ustálené způsoby řešení společných problémů: každá l. je společností uznávána jako "trvalé" řešení "trvalého" problému daného společenství (72).

Institucionální sféry:

rodina, ekonomika, politika, právo, náboženství, morálka, vzdělávání, věda, umění, sport atd.

Instituce ve struktuře společnosti (instituce a role):

Instituce jsou systémy habitualizovaných, hodnotově nebo normativně regulovaných, vzájemně koordinovaných a doplňujících se rolí, které vytvářejí relativně stabilní, charakteristické a intersubjektivně typizované vzorce kolektivního chování.

Instituce tématem sociologie od 19. století. Instituce = „všechny ideje a všechny způsoby chování ustavené (institué) společností“ (Émile Durkheim, PSM)

Instituce II.

Instituce v ekonomii (Douglass North): I = právní předpisy a sociální normy (*formální a neformální pravidla hry*), které ovlivňují transakční náklady.

institucionalizace

- proces upevňování vzorců chování (*habitualizace a vzájemná typizace* – B+L; internalizace norem spojených s rolemi), jimiž jeden nebo více jednotlivců dosahují specifických cílů.

deinstitucionalizace - opak inst.

Totální instituce: pobytové instituce, v nichž příslušníci („chovanci“) žijí v izolaci od širší společnosti pod nepřetržitým dozorem personálu a všechny aspekty jejich života jsou řízeny pravidly instituce. Příklady: ústavy pro duševně nemocné, vězení, LDN.

Erving Goffman: *Asylums*, 1961.

Instituce nejsou organizace: I = systémy rolí / pravidel řídících lidské chování ≠ O = skupiny lidí sledujících společný cíl.

instituce „škola“ ≠ ZŠ Jára Cimrmana, Liptákov

Chamtivé instituce – od svých členů vyžadují vysoké nasazení a neomezenou loajalitu. Pomocí psychického tlaku a sociálních sankcí dosahují značné míry identifikace jedince na úkor jiných institucí.

Příklady: náboženské řády, politické skupiny, armáda, univerzity a vědecké instituce, rodina, top-management firem

Lewis A. Coser: *Greedy institutions*, 1974.

Odlišná míra
institucionalizace:
valet parking v
USA a ČR

Co je to sociální konstrukce reality (podle B + L) ?

realita = vlastnost jevů, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli (str. 9)

konstrukce = vytváření, utváření něčeho vlastní činností

sociální = probíhající v interakcích a situacích zahrnujících pluralitu lidských bytostí.

vědění = jistota, že určité jevy jsou skutečné a mají jisté vlastnosti. (9)

Základní otázka, na kterou sociologie vědění hledá odpověď:

Jak, jakými procesy se pro obyčejného člověka vytváří realita, kterou považuje za samozřejmou? (11)

Úzký vztah vědění – realita:

Vědění (jeho obsah) je chápáno jako realita.

Vědění je to, co si lidé myslí, že je reálné.

Vědění ustanovuje realitu (ze sociologického hlediska). Reálné je to, co je za reálné považováno ve vědění určité společnosti, skupiny, sociální jednotky.

Každodenní x teoretické vědění:

To, co je v běžném každodenním životě bráno zcela samozřejmě jako realita, je **realita každodenního života**. (29)

Vědění zdaleka **není jen teoretické a vědecké** vědění, není to věda ani vědění intelektuálních elit. (21-22)

Sociální konstrukce reality a instituce:

Základem sociální konstrukce reality je institucionalizace.

Institucionalizace je označení pro **sociální usměrňování činnosti lidí**. (178-179)

Východiska teorie institucionalizace - Berger/Luckmann

Sociologie vědění: hlavní otázka (jiná podoba, srov. minulý obr.): „**Jak je možné, že subjektivní významy se stávají objektivními skutečnostmi?**“ (24)

Vědění = všechny představy o realitě, které se uplatňují v každodenním životě a jsou přijímány jako jisté. Vědění tvoří veškeré *typizace běžného myšlení* (A. Schütz). Až druhotně do vědění patří i teorie a ideologie. (22)

Excentricita člověka (viz rámeček níže): člověk je schopen sebeodstupu a reflexe.

Externalizace: člověk se musí neustále externalizovat („zvnějšňovat“) ve své činnosti.

Lidská činnost je zároveň 1. chování v materiálním prostředí a 2. externalizace subjektivních významů. (54)

Při externalizaci člověk vytváří sociální řád. (55-6)

Excentrická pozicionalita člověka (Helmuth Plessner): člověk je schopen vystoupit ze svého středu a podívat se na sebe jakoby zvenčí a z odstupu, reflektovat vlastní prožívání. To s ohledem k tělesnosti znamená, že 1. člověk *je* tělo a zároveň 2. člověk *má* tělo.

A. Schütz v 30. letech

Institucionalizace - definice

Habitualizace: často opakovaná činnost se ustálí ve vzorec, který je prováděn bez větší námahy a je svým vykonavatelem chápán jako tento vzorec. → H. minimalizuje rozhodování. → Není nutné každou situaci definovat znovu.

H. předchází každé institucionalizaci. (56-57)

Institucionalizace: instituce je výsledkem vzájemné typizace habitualizovaných činností určitým typem vykonavatelů těchto činností.

Tyto typizace jsou vždy sociálně sdílené.

Instituce typizuje vykonavatele činnosti i samotné činnosti. *kat – poprava*

1. Instituce mají dějiny

2. Instituce řídí lidské chování tím, že mu předurčují jeden určitý směr.

instituce samotná = primární sociální kontrola

system sankcí fungující v rámci instituce = sekundární sociální kontrola (58-59)

Institucionalizace - průběh

Institucionalizace se projevuje v každé sociální situaci, která probíhá v čase.

A a B se setkají na pustém ostrově. Vzájemně pozorují své opakující se chování. → „**Ted' udělá toto.**“ → *vzájemná typizace*, A a B hrají určité role →

mohou předvídat činnost druhého a průběh svých reakcí, tedy celou interakci → „**Ted' uděláme toto.**“ →

A a B si vytvářejí své *každodenní zázemí*. → Dělbna práce a volný prostor pro nové nápady. → Budují *sociální svět a institucionální řád*.

Obvyklé oblasti činnosti, které jsou předmětem
vzájemné typizace: komunikace, práce, sexualita,
vymezení území. (59-60)

Institucionalizace – objektivní existence institucí

Objektivnost – instituce začnou být chápány jako existující nezávisle na jedincích, kteří je ztělesňují. Jako by měly svou vlastní realitu a působily na jedince jako vnější a donucovací síla. Jedná se o završení procesu institucionalizace. Dochází k němu při přenosu institucí na další generace. „**To se tak dělá.**“ Sociální svět, jazyk, další instituce se předávají dětem jako něco daného a samozřejmého. (61-63)

Dialektika institucionalizace: vztah mezi člověkem-tvůrcem a sociálním světem-jeho výtvořem

„Společnost je výtvořem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvořem společnosti.“

- 1. Externalizace** - člověk se externalizuje svou činností (viz výše).
- 2. Objektivace** – proces, při němž externalizované produkty lidské činnosti nabývají objektivní povahu.

Avšak ontologický status světa institucí se neliší od ontologického statusu lidských činností.

- 3. Internalizace** – proces, při němž se objektivovaný sociální svět zpětně promítá do vědomí jednotlivce v průběhu socializace.

Tato sociální dialektika se plně projevuje pouze při předávání nové generaci.
(63-64)

Role podle Bergera a Luckmanna

- Role = sdílené typizace lidí vykonávajících určité činnosti a těchto činností samotných, objektivované v jazyce. Lidé vykonávající určitou činnost nejsou pojímáni jako jedinci, ale jako *typy*. **Role jsou typy aktérů.**
- Činnost a její význam lze chápat odděleně od výkonů a vykonavatelů této činnosti.
- Každý člověk objektivizuje jen část své osobnosti jako vykonavatele určité role / určitých rolí (distance od role):

sociální osobnost x osobnost jako celek.

Role a instituce: „Instituce se ve zkušenostech jedince projevují prostřednictvím rolí. ... Hraním rolí se jedinec účastní sociálního světa. Internalizací těchto rolí se pro něj tento sociální svět stává subjektivně reálným.“

Institucionalizace → sociální kontrola nad rolemi

Role reprezentují institucionální řád:

1. Reprezentována je při výkonu sama role. *Soudce reprezentuje roli soudce.*
2. Role reprezentuje celou instituci. *Soudce reprezentuje instituci práva.*

Skrze role instituce existují ve zkušenosti jednotlivců. (74-77)

Institucionalizace a vědění

- **Legitimizace** – kognitivní vysvětlení a normativní ospravedlnění institucionálního řádu. Nezbytné pro nové generace, které instituce nevytvořily. Původní významy institucionálních definic musí být zachovány. (64-65)
- **Logika a integrace institucí ?** – funkční a logická souvstažnost institucí nemůže být považována za danou a priori, je výkonem reflektujícího jedince/jedinců:

Určitou logiku institucionálnímu řádu vtiskuje uvažující vědomí. Logiku světu vtiskuje jazyk a sociálně sdílené světy významů. (67)

- **Vědění je základem institucionálního řádu.** – 1. Primární, preteoretické vědění, „**co ví každý**“. 2. Teoretické vědění. Vědění je objektivováno jako vědění = jako soubor obecně platných pravd.

Vědění definuje: institucionalizované oblasti chování

situace, které do nich spadají;

role, které je třeba v dané instituci plnit.

Vědění je jádrem základní dialektiky společnosti (viz výše):

1. Externalizace – v. určuje hranice, v nichž člověk vytváří objektivní svět.

2. Objektivace – v. objektivuje vytvořený svět pomocí jazyka a kognitivního aparátu s jazykem spojeného. Uspořádává tento svět jako soubor objektů, které jsou vnímány jako reálné.

3. Internalizace – v. je v procesu socializace internalizováno jako objektivně platná pravda.

Dvojitá úloha vědění: a, umožňuje pochopit objektivovanou sociální realitu

b, tuto realitu neustále vytváří. (68-69)